

8. Vopros o zaščyte detej na vtorom šezde russkoj hruppy meždunarodnoho sojuza krymynalystov // Vestnyk vospytan'ya : naučno-populiarnyj žurnal dlia rodytelej y vospytatelej / pod red. d-ra N.F. Mychajlova. – Moskva : Typo-lytohrafiya Tovaryščestva Y.N. Kušnerëv y Ko, 1900. - № 4. – S. 148-163.

9. Liublynský P.Y. Pervyj meždunarodnyj šezd po ochrane detstva v Briussele (10-13 júlia 1913h.) / P.Y. Liublynský // Vestnyk vospytan'ya : naučno-populiarnyj žurnal dlia rodytelej y vospytatelej / pod red. d-ra N.F. Mychajlova. – Moskva : Typo-lytohrafiya Tovaryščestva Y.N. Kušnerëv y Ko, 1913. - № 6. – S. 1-41.

10. From V. O detiach-prestupnykach / V. From // Vestnyk vospytan'ya : naučno-populiarnyj žurnal dlia rodytelej y vospytatelej / pod red. d-ra N.F. Mychajlova. – Moskva : Typo-lytohrafiya Tovaryščestva Y.N. Kušnerëv y Ko, 1913. - № 7. – S. 189-201.

11. Uloženie o nakazan'jach uholovnych y uspravytel'nych 1885 hoda / sost. prof. S.-Peterb. un-ta S. N. Tahancev. - 11-e yzd., peresm. y dop. - S.-Peterburh : Hos. typ., 1901. - 925 s.

Отримано редакцією 13.10.2017 р.

УДК 37.013.43(477)

Анна Василівна Федорович,

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант
кафедри загальної педагогіки та дошкільної
освіти Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка,
e-mail: f_anna_v@ukr.net

СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ДИТИНОЗНАВСТВА

У статті розглядається народне дитинознавство як галузь знань про дитину, здатна синтезувати чинні підходи до проблем дитинства, поглибити розуміння його як певного цілісного культурного феномену, інтегрувати відомості та уявлення, які можна б було використати у навчально-виховному процесі закладів вищої освіти; обґрунтовується сутність цієї науки через такі компоненти: народна філософія, народна психологія, народна медицина, народна соціологія та народна педагогіка; акцентується, що народна педагогіка є поліфункціональним, об'єднувальним елементом народних знань про дитину, адже її принципи та засоби притаманні педології.

Ключові слова: дитина, дитинство, дитинознавство, науки про дитину, народні знання, народна педагогіка.

Постановка проблеми. Орієнтація сучасної педагогічної науки на особистість дитини передбачає глибинне вивчення її потенційних здібностей та суб'єктних проявів, спонукає до пошуку педагогічних засобів, які б забезпечували становлення й гармонійний різнобічний розвиток індивідуальності відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, вікових особливостей та індивідуальних потреб. У цьому контексті світ дитини, дитячий світогляд, дитинство постають предметом дослідження різноманітних наук. Як зазначає І. Кон [1], будь-яке вивчення дитинства сьогодні неможливе без широкого міждисциплінарного синтезу.

У науковому просторі ХХІ ст. дитинство характеризується певним соціальним статусом, правами й обов'язками людини в період життя від народження до повноліття (змінюється залежно від культурних особливостей країни). Це етап опанування і пізнання дійсності, під час якого відбувається проектування уявлень дитини, про її доросле майбутнє.

В історії людства дитина завжди трактується як істота, на яку впливає виховання. Із культурно-предметного середовища дорослих вона витворює власний моральний ідеал, успадковує певну модель світу. Формування особистості не може відбуватися поза матеріальною та духовною культурою рідного народу. Народ продовжується у дітях, генеруючи національний дух, характер, психологію, традиції, побут, спосіб життя.

Українська народна педагогіка відображає погляди наших предків і сучасників на дітей як майбутнє нації. Вона є невичерпною скарбницею виховної мудрості, знань про дитину (людину), особливості її формування, навчання, розвитку. Емпіричним, інтуїтивним шляхом через багатовіковий досвід народні педагогічні настанови і переконання передаються від покоління до покоління та є невід'ємною частиною нашої духовної культури. Переосмислення досягнень народної педагогіки, поєднання їх із науковими зумовило виникнення сучасних уявлень про дитину, засоби й умови її успішного розвитку задля використання у вітчизняній виховній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Дитяче життя довго вивчалось через специфіку народної культури, етнографії та фольклористики. Активне наукове дослідження проблем дитинства розпочалося у ХХ ст. Вчені намагалися пояснити характеристики дитячого розвитку з позицій фізіологічних, психолого-педагогічних, етнографічних, соціальних наук. З'явилися різні підходи до вивчення дитини як людської істоти і дитинства як періоду зростання особистості.

Активізувалися анатомо-фізіологічні обстеження, спрямовані на вивчення умовних рефлексів, а також проблем дитячого здоров'я. Проводилися етнографічні дослідження (М. Грушевський [2], Н. Заглада, Н. Гаврилюк, Д. Чижевський [3] та ін.) з метою з'ясувати особливості формування й розвитку дитини з позицій тогочасних дитинознавчих наук, у тому числі ігрових та групових форм виховання, дитячого фольклору. Об'єктом численних розвідок стали індивідуалізоване навчання, вільне виховання та окремі напрями педагогічної роботи в дитячих установах (В. Зеньківський, А. Животко, Н. Лубенець, С. Русова, І. Сікорський, Я. Чепіга та ін.).

Подальші дослідження науковців стосувалися питань дитинства як елемента розвитку культур, як соціально-психологічного феномену й особливого стану розвитку (Д. Фельдштейн [4]), а також закономірностей розвитку й виховання дітей залежно від етнографічних і соціальних особливостей життя народів та ін.

Зацікавленість для нас становить доробок М. Стельмаховича [5], [6], [7], який на основі різноманітного фольклорного, етнографічного, демографічного й людинознавчого матеріалу вперше вводить у науковий обіг поняття «українське народне дитинознавство», розглядаючи його як галузь знань про розвиток, навчання і виховання людини на стадії дитинства. Мудрість українського народу щодо виховання дітей, на його думку, ґрунтується на використанні таких компонентів: родинознавства (фамілістики), дитинознавства (педології), домашнього (хатнього) виховання, народної дидактики, деонтології, педагогіки народного календаря, козацької педагогіки, педагогіки опіки та ін.

Системний характер знань народу про виховання дитини увиразнив у своїх працях В. Струманський. Він класифікував їх на основі критеріїв соціально-психологічного (культурологічні знання – про звичаї, традиції, свята, символи, атрибути певного епосу, духовні знання – мова, фольклор, народна мораль, правила етикету, практично-дійові знання, які формуються через уміння (праця, гра, педагогіка народного календаря) та психологічного (фольклорно-етичні і предметні знання (народна медицина, народна техніка, народна філософія, народна математика тощо) [8].

Попри значну кількість наукових праць, народне дитинознавство залишається малодослідженим як цілісна, упорядкована, взаємозв'язана, взаємозалежна система. Потребує аналізу його структура, яка враховує різноманітні знання про дитину, що й визначає **мету нашої статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Народнопедагогічні погляди на дитину (народне дитинознавство) М. Стельмахович трактує як суму психолого-педагогічних знань, що розкривають умови і рушійні сили онтогенезу людських якостей на стадії дитинства, закономірності перебігу фізіологічних сенсорних, емоційних, вольових та пізнавальних процесів. Дитинознавство репрезентує традиційні погляди на віковий розвиток дітей, вивчає особу від народження і до переходу в доросле життя [6, с. 19]. У центрі уваги українського дитинознавства – питання дітності української родини, традиційні родильні звичаї та обряди, стислий аналіз дитячої мови, народна характеристика дитини, вікова періодизація її життя, навчання й виховання; значення колискових пісень, дитячого фольклору, народна охорона дитинства, місце і статус дітей в українській сім'ї, взаємини дітей у сім'ї, обов'язки дітей [9, с. 14].

Доцільність та раціональність народного дитинознавства базується на ґрунті народної філософії. Змалку дорослі намагаються пояснити істинну суть людини як земної істоти, її єдність із природою та суспільством, що свідчить про розуміння важливості формування світогляду дитини, її поглядів на довкілля й саму себе, усвідомлення свого місця у світі. Для української філософської науки притаманні кордоцентризм та синкретичність, переважання емотивів над раціональними елементами, заглиблення у внутрішній світ людини, проблема пошуків Бога та осягнення моральних християнських цінностей, релігійність, увага до соціально-політичного життя. Вітчизняна філософія закликає в духовно-діяльнісний спосіб через рідну культуру пізнавати світ у всій його багатогранності та цілісності, пристосовуватися до нього, втілюючи життєвий ідеал. Ідеал гармонії зовнішньої необхідно поєднувати з ідеалом гармонії внутрішньої (це і є мета людського життя).

В українській культурі здавна утвердився ідеал господаря, сформований на ґрунті хліборобського устрою життя, з яким пов'язувалися надії на творче вдосконалення людини через працю. Власне хліборобська культура українців має суттєвий вплив ідейно-моральне та емоційно-

естетичне виховання дітей. Бережливе і шанобливе ставлення до хліба, землі не зменшує поваги до рідної природи (вогню, води, повітря, рослинного та тваринного світу, птахів) позитивно впливає на вироблення високої працездатності, працелюбності. Господар – це порядок і лад у всьому, достаток, гідне життя, спостережливість і кмітливість, стабільність і впевненість у завтрашньому дні, забезпечена старість і щаслива доля дітей. Побудувавши хату, молодий господар на новому місці саджає кущ калини як символ краси, достатку і радості, «щоб діти веселилися». Радіють господарі, якщо під дахом нової оселі ліплять гнізда ластівки, виводять пташенят – на багатодітність. Поселення лелек у гнізді на хаті теж є доброю ознакою [5, с. 8]. Зі свого боку, господиня асоціюється із затишком, охайністю оселі, де все прибрано, прикрашено, всіх нагородовано і доглянуто; це порада й розрада для домашніх, гостинність і щедрість, а водночас ощадливість і точний розрахунок. Син господаря – це біла сорочка, чемність і ввічливість, повага до старших, до звичаїв, готовність захистити меншого, прагнення до знань, розуміння їх корисності в житті. Донька господаря – це вишиванки й витинанки, скрині із тканиням і шиттям, квітник під вікном. Вона «звивається», чемна і привітна, дбає про свою дівочу честь [10].

Звичайно, історичний та культурний розвиток українського народу, глибше пізнання світу свідчать про певні зміни світоглядних ідеалів, становлення нових, оскільки змінюється сама людина (дитина) й вимоги до неї. Водночас про тісний зв'язок дитинознавства з народною філософією свідчать елементи фольклору й народного мистецтва у сучасному дитячому світі. Український народ, розуміючи непересічну цінність своєї історії й культури, її самобутність і багатофункціональність, старанно зберігає власні надбання в усній народній творчості, традиціях, звичаях, обрядах, у зразках матеріальної культури. Приповідки, прислів'я, приказки рідною мовою відображають характер народу, їх називають «мудрословом», «народною філософією», дають змогу дитині оцінити його погляди на суспільне життя, історичну долю, на правду і кривду, багатство й бідність, мудрість та глупоту. Про народний світогляд можна дізнатися з українських дум, пісень (обрядових, суспільних, родинно-побутових, релігійно-моральних, історичних), переказів, повір'їв, казок, легенд, міфів, анекдотів, жартів, дотепів та ін. Через усі ці засоби мислення дитини підтримується аналогіями, багатою символікою, фантазією, звичаями, традиціями. Звичай глибоко вкорінюються в душу дитини і стають традиціями дорослої людини. «Не раз люди роблять таке, що й не знають чому так роблять, а кажуть «Так годиться робити, так батьки робили»» [11, с. 9].

З огляду на народну філософію українців доцільно виокремити їх ментальні особливості, зумовлені історією та природним середовищем. Скажімо, пошана до хліборобської праці і самого хліба вплинула на світоглядні, психологічні, фізіологічні особливості людей. Основними рисами «психічного укладу українця», на думку Д. Чижевського, є емоціоналізм та сентименталізм, чутливість і ліризм, що найяскравіше виявляються в естетизмі (намаганні естетизувати дійсність на рівні побуту, культури). На другому місці – індивідуалізм та прагнення до «свободи», а на третьому – неспокій і рухливість. Власне, всі ці риси найбільш адекватно в українській думці знайшли вияв у «філософії серця». «Серце» – основа душевного життя, «безодня», яка породжує з себе і зумовлює собою «поверхню» нашої психіки [3]. Типовими рисами «українська душі» є: відкритість у спілкуванні, довірливість, терплячість, прагнення до спільної трудової діяльності.

Іншими словами, ментальність українців яскраво відображена у вихованні молодого покоління, оскільки узгоджує різні думки і цінності у свідомості людей. Це поєднання визначає духовний світ нашого народу, підхід до тих чи тих конкретних практичних справ. Моральні складові української ментальності (людяність, доброта, любов до людей та рідної землі, працелюбність, вірність і дружелюбність, вдячність, милосердя, щедрість (душевна й матеріальна), краса (душевна, внутрішня, та фізична, зовнішня), скромність, відвага, лицарська мужність, честь, так би мовити, пронизують сюжети української народної творчості, фольклору. Діаметральну протилежність позитивних якостей віддзеркалюють міфологічні та казкові персонажі-антиподи, антагоністи: доброчинці та зловмисники, які своїми поведінкою та словами дають змогу дитині чітко й однозначно визначитися зі своїми симпатіями й антипатіями [12]. Глибинні етичні засади українських культурних традицій завжди втримували український народ на щаблі високої духовності й надавали йому снаги в найважчих випробуваннях фізичного, духовного і морального гатунку. Моральні норми пов'язувалися з естетичними уподобаннями, оскільки мораль для нашого народу була невіддільною від краси душевної й краси в побуті.

Власне тому змалку у кожного українця формується індивідуальна життєва філософія, якій притаманні безпосередність, життєдайність, особистісність. У ній втілюються ментальність, життєвий досвід, народний світоглядний ідеал, надбання народної культури й релігії. Тісно з

українською народною філософією переплетена народна психологія, яка на інтуїтивному рівні допомагає людині зрозуміти психічний стан іншого, на основі загальнолюдських уявлень і припущень пояснити поведінку та міжособистісні стосунки. Народ добре знає внутрішню природу дитини, вміє знайти підхід до неї, враховуючи вікові можливості розвитку, статеві особливості, індивідуальні риси, соціонормативні уявлення про критерії зрілості.

Зазначимо, що в українському народному дитинознавстві найбільше уваги приділено психолого-педагогічній характеристиці дітей від народження до п'яти років (пискля, сміяка, гуляка, сидун, плазун, дибун, ходун, белькотун, щебетун (мовчун), нишкля, понура, особняк, стрижек, велика дитина, гулячок, джигун, четвертак, підпасич, п'ятиліток), коли малюки найінтенсивніше ростуть і розвиваються [2]. У мовному обігу українців знаходимо два поняття – «мала дитина» (та, яка ще не вміє ходити) і «велика дитина» (бігає поміж усіма) [6].

Народ наголошує на складності людської психіки («Чужа душа – темний ліс», «У всякої Пашки свої замашки», «Зверху гарно та тихо, а всередині ворухиться лихо») та індивідуальних рисах темпераменту, волі, нахилів, здібностей, смаків, уподобань, інтересів, потреб. Тому «творення» особистості та її виховання відбуваються через пізнання її сутності, врахування таємниць душі, духовного світу, психологічних якостей, динаміки вікових змін, життєвих функцій.

Піклування й турбота про дитину починається ще до її народження. Це підтверджують народні уявлення про перебіг вагітності й особливості поведінки матері (роботу і відпочинок, сон, харчування, психологічний клімат у сім'ї на різних стадіях вагітності), легкі та успішні пологи. Особливо чуйне ставлення українців до материнства вказує на важливість внутріутробного періоду у психічному розвитку майбутньої дитини. Значущості народ надає і спадковості, фізіологічним особливостям батьків («Яке коріння – таке й насіння», «Який кущ – така й калина, яка мати – така й дитина»).

Передумовою гармонійного розвитку малюка є міцне здоров'я і весела вдача. Тому вагому роль батьки надають плачу та сміху дитини. Якщо немовля уві сні сміється, йому добре, воно здорове. Непокоїть тихий, хворобливий плач, оскільки батьки знають, що плачем дитина виявляє свої потреби («Дитина, що не плаче, не буде довго жити», «Дитина, котра багато кричить, довго житиме», «Дитина не плаче, то мати не знає», «Дитина плаче, мама мусить співати» та ін.). До дітей ніжно звертаються – «зозулька, крихітка, пташенятко, сонечко, щебетунчик, золотко, зайчик» і т. ін. Карають лише тоді, коли малюк завинив свідомо. Якщо дитина з однаковою готовністю хапає запалену скалку і блискучу монету, це не привід для покарання; якщо ж свідомо віддає перевагу блискучій монеті, то вже «можна бити, не зашкодить» [9].

Про зв'язок філософії, педагогіки та психології як компонентів народного дитинознавства свідчить використання виховних засобів, що мають навіювальний характер, своєрідний елемент фантазії, казковості. Вони суголосні психології дитини, її емоційним переживанням, творчості, допитливості, схильності до образного мислення (для прикладу, відповіді на питання «Звідки беруться діти?» – прості «Лелека приносить», «Купують у місті», «Знаходять у капусті» тощо). Емоційний досвід та образне мислення справляє незабутнє враження на психіку, а враження дитинства закарбовуються в пам'яті на все життя.

«Мали велике поважання, як признаки мудрости того що загадав, як і того, що їх відгадував» загадки та мудрування [11, с. 9]. Особливе місце у розвитку дитини займали дитяча гра (забава) і народна іграшка («Голодна дитина забавку ламає»). Це універсальні засоби формування особистості дитини в ранньому і дошкільному віці, використання яких і сьогодні дає змогу враховувати вікові, статеві, індивідуальні риси малюків. Народні ігри стимулюють ініціативу, винахідливість, формують організаторські здібності, сприяють виробленню стійкого характеру і вольових якостей, загартовують здоров'я. Діти у своїх забавах наслідують різноманітні роботи дорослих, хліборобську працю, події, пізнають життя і самих себе. Цінними є народні казки, міфи, прислів'я, приказки, художні твори, які містять описи психічних явищ. Про розуміння народом специфіки виховання дівчат і хлопців свідчить активність дітей у відзначенні календарних свят, їхня обов'язкова участь в обрядах, що залежать від статі й віку, а також мають певну сезонність. Обряди відзначають біологічну і фізичну зрілість, одруження, народження дітей, охрещення їх, проводи в інший світ.

Психотерапевтичний характер та своєрідний вплив на психіку і нервову систему дитини мають народні вірування, ритуали, молитви й обереги. Вони часто базуються на знаннях народної медицини. Наприклад, у народі користуються прогностичними прикметами задля вгадування статі майбутньої дитини (коли у правому боці рухається дитина – буде хлопчик, у лівому – дівчинка).

Особливу увагу, піклування і догляд мають семимісячні діти («сьомчата»), бо колись вважалося, що вони мають віщу силу. Це засвідчує гуманне ставлення до таких малюків, віру, що все буде добре, дитина виживе, виросте, стане гарною людиною [2]. Обереги «зобов'язують» маму любити, берегти і правильно виховувати свою дитину.

На релігійно-містичних уявленнях ґрунтується більшість народних медичних засобів. Як указує Р. Дармиць, часто їх основою є гігієнічний фактор (особиста гігієна, гігієна жінки, дитини, гігієна праці, гігієна харчування), опертий на багатотисячолітні народні спостереження та практику у сфері виховання дітей. Використання народної медицини у дитинознавстві простежується у ставленні українців до дітонородження; наявних знань про вагітність, дії, спрямовані на легший і успішний перебіг пологів, функції баби-повитухи, потреби і способи купання, сповивання, годування немовлят у перші дні життя, гігієнічні заходи упродовж догляду за дитиною до року, від року до віку пастуха, значення духовного виховання [13].

Наприклад, центральними фігурами родильної обрядовості є дитина, породілля, баба-повитуха (повивальна баба), батько. Дії всіх цих учасників спрямовані на дитину, її благополуччя. Коли повитуха приймала роди, на батька лягали всі хатні, господарські та організаційні обов'язки. Повитухами в Україні ставали жінки у 45–50 років, котрі вже самі втрачали дітородну функцію. Це мала бути добра, співчутлива, чесна людина, яка любить дітей, досконало знає народну медицину, уміє приймати роди, володіє народним повивальним мистецтвом, сумлінна, тактовна, відповідальна. Від її знань, вмінь і досвіду залежали здоров'я й життя мами та дитини. Відтинання, зав'язування пуповини супроводжувалися доброзичливими словами побажаннями немовляті. Ритуальні дії виражали життєвий оптимізм, віру, сприяли теплим взаєминам, мали виховне спрямування.

Народні лікарі (цілителі, знахарі), окрім використання медичних знань і засобів, часто впливали на лікування через психологічні особливості хворого, його вірування та духовну силу. Власне народні уявлення відображають чіткий зв'язок між фізичним та духовним здоров'ям особистості. Про це свідчить, зокрема, народний календар, де чітко визначено час посту для дорослих. Дітей вчать правильно харчуватися, не переїдати, дотримуватися певних правил і норм щодо їжі й напоїв.

Народна медицина охоплює емпіричні знання про цілющі засоби, зілля, гігієнічні навички лікування різноманітних захворювань (фітотерапія, ґрудотерапія, апітерапія та ін.). Сучасних дітей теж часто лікують народними методами й засобами. Добре знають про антисептичні властивості часнику й цибулі, які виділяють речовини, смертельні для патогенних мікроорганізмів. Корисні для відновлення сил чаї з ромашки, липового цвіту, мати-й-мачухи. Цілющими вважаються сльози і роса.

У народному дитинознавстві є чіткий перелік того, що можна й не можна вагітній, зокрема, категорична заборона вживати спиртні напої. За традицією нареченим на весіллі і після нього не дозволялося хмільне. Перший шлюбний місяць – «медовий» – означає не що інше, як свідому відмову молодят від спиртного, на користь меду, оскільки в цей час можливе зачаття дитини. Фактично «медовий місяць» є однією з форм громадського піклування про здоров'я майбутньої дитини і створення морально міцної родини [6, с. 20].

Загальновідомо, що, діти завжди були і є невід'ємною частиною громади й суспільства (звідси – тісний взаємозв'язок соціологічних знань і дитинознавства). Народна соціологія відображає знання про такі соціальні інститути виховання, як сім'я, громада, школа, церква, а також уявлення про міжгрупові стосунки та взаємини всередині групи (група однолітків, міжстатеві відносини, родинні зв'язки (брати, сестри, баба, дід, близькі й далекі родичі), взаємодія поколінь). Зокрема, українцям притаманна традиція гуртування дітей для спільного дозвілля у хлопчачі й дівчачі громади, де існує дружба і рівноправність. Діти спілкуються між собою, утворюють дитячі співтовариства, передають свої цінності один одному, що чітко виявлено у дитячому фольклорі, дражнилках, закличках, мирилках, лічилках, традиційних іграх, табуванні особистих імен (кличок, прізвиськ), а також у візуальних архетипових формах, які передаються з покоління в покоління. До різновікового дитячого товариства дитина приєднувалася як тільки починала ходити, усюди «швендяла» зі старшими, по вулиці, городах, і переймала їхню науку та світогляд.

Дитина відчуває всі радощі й печалі сімейного життя, перебуваючи у безпосередньому емоційному спілкуванні з членами родини, задовольняючи свої життєві потреби. У реальному житті вона не відчуває виховного впливу сім'ї. На цьому й ґрунтується феномен батьківської педагогіки. У сім'ї (родині), де живуть згуртовано, панують взаємодопомога, щира взаємна турбота, мир і злагода, виникає сприятлива педагогічна атмосфера, дитина вчиться жити, спостерігаючи різні типи відносин і статево-рольових зразків поведінки. На думку Н. Побірченко, вся народна етика зводиться

до сімейної моралі, заснованої на почутті кровної спорідненості, родинності. Зокрема, виняткове значення у вихованні хлопця належить дідові, нащадкові славного українського роду, який шанує сімейну історію й традиції своїх предків [12, с. 236].

Велика моральна відповідальність за виховання дітей лягає на хресних батьків. Власне кумівство вважається знахідкою народного дитинознавства. Дитина має громадських уповноважених (хресних), які добровільно здійснюють педагогічне шефство над нею. Вона з вдячністю сприймає зауваження, поради, виконує вказівки і доручення хресних батьків. Тому у куми запрошують людей статечних, працьовитих, розсудливих, шанованих. Громада засвідчує важливий статус хресних, а у разі втрати рідних батьків піклується про сиріт [5, с. 26].

Приміром, у народі чуйно ставляться до них, носять їм гостинці, подарунки. Увага виявляється не тільки у співчутливих словах, а й у конкретних діях – виборі опікунів. До них пред'являються високі вимоги. Зрозуміло, що названими батьками мають бути люди авторитетні, вимогливі й чесні, з добрим та щирим серцем, які люблять дітей і можуть виховувати чужу дитину як власну. Опікунами могли стати близький або далекий родич («Свій як не заплаче, то хоч скривиться») або бездітна сім'я. Могло бути й так, що сироту на виховання брала й багатодітна сім'я, бо «Де шість росте, там і сьоме пристроїться» [5, с. 10]. Вражає та зворушує турбота народу про вдову чи вдівця. Їх не залишали без уваги, допомагали, доглядали за дітьми, варили їсти. Відомі факти, що коли жінка з малими дітьми ставала вдовою, то заради них із нею брав шлюб, якщо був неодружений, молодший брат її чоловіка (і навпаки).

У вихованні молодого покоління завжди високо цінувалися освіта й навчання («Грамоти вчиться – завжди пригодиться», «Хто грамоти вміє, той краще сіє», «Хто знання має, той мур зламає»). Народ добре розумів, коли «треба йти в науку» («Учись змолоду – пригодиться на старість», «Чого в молодості навчишся, то на старість як знайдеш»). Школа вважалася важливим інститутом соціалізації й адаптації дитини до реального життя та нормального функціонування в суспільстві.

Отже, у народному дитинознавстві простежуємо чітку взаємодію філософських, психологічних, медичних та соціологічних знань про дитину. Об'єднувальним, поліфункціональним, багаторівневим елементом цієї системи народних наук, на нашу думку, і є педагогіка, яка прагне досягнути внутрішній світ дитини, створити належні умови для її різнобічного гармонійного розвитку. Принципи народного виховання (природовідповідність, культуровідповідність, активність та ініціативність вихованця, єдність навчання й виховання, зв'язок із життям рідного народу), притаманні педології, дають змогу підготувати вихованця до активного життя, трудової діяльності, сумлінного виконання громадських обов'язків.

Зміст та засоби народної педагогіки ґрунтуються на народному світобаченні, ментальності українців, особливостях «української душі», народній культурі. Нею пропагується любов і гуманне ставлення до дітей, яким слід приділяти належну увагу, віддавати тепло й ласку. Дослідниця О. Стягунова вважає, що народна педагогіка – це «галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду українського народу, що виражається в домінуючих поглядах на мету та завдання виховання, в сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання, опирається на народно-педагогічні ідеї та доповнюється прийдешніми поколіннями, виходячи з реалій сучасності» [14, с. 163]. Вона ж виокремлює й компоненти цієї системи: педагогічна мета (виховання досконалої, гармонійної особистості), напрями, засоби, методи, прийоми виховання; педагогіки і вихованці; функції: інформаційно-пізнавальна, виховно-соціалізуюча, інтелектуальна, творчо-розвивальна, мотиваційно-стимулювальна, організаційно-дисциплінарна, формування морально-етичних ідеалів, розвиток аудіо-візуального сприйняття та наочно-образного мислення дитини [14, с. 165].

Завдання виховання в народі зазвичай окреслюються відмінностями статей та визначаються тим, що дитина може і вміє робити. Залежно від рівня розвитку змінюються методи і засоби впливу, розширюється зміст виховної діяльності й охоплює: піклування про здоров'я (фізичне виховання), передачу знань (розумове виховання), трудових умінь і навичок, привчання до організації домашнього побуту, забезпечення професійної обізнаності в певній галузі виробництва (трудове виховання), підготовку до сімейного життя (сімейне виховання), формування духовного світу, моральної свідомості (моральне виховання), естетичного ставлення до дійсності, емоційних відчуттів (естетичне виховання) [7, с. 43].

Основою виховної діяльності є народні знання про оточуючий світ та природу, де кожна деталь має певне самобутнє тлумачення та смислове навантаження. Символічне значення мають рослини і тварини. Яблуко – символ родючості, гарбуз – відмови. Любисток за народними

переконаннями привертає любов дівчини чи жінки, барвінок – символ першого кохання та вдалого шлюбу, рожка – дівочої чистоти, лобода – убогості. Звірі, свійські тварини, птахи символізують людські якості (тур – силу, собака – вірність, кінь – швидкість, голуб – щирість, ніжність, вічну любов, сокіл – хоробрість і т. п.) [15, с. 43–44]. Усі уявлення втілені у різножанровій народній творчості, через яку дитина легко, цікаво і емоційно пізнає світ. Народ чітко потверджує важливість природних засобів виховання: рідної мови, фольклору, природи, а також домашнього побуту, традицій, звичаїв, обрядів, свят, символів, атрибутів тощо. Поважне місце відводить релігії. Відомі такі народні методи виховання: вправлення (вимога, нагадування, контроль), привчання (тренування, показ, спрямування на здійснення самоконтролю), переконання (роз'яснення, повчання, побажання, поради, в процесі дискусії, бесіди, розповіді), дотримання режиму праці та відпочинку («Хто рано встає, тому бог дає», «Зробив діло – гуляй сміло»), виконання доручень та дотримання обов'язків, народні ігри, забави [15]. Значущими є заповіт, докір, клятва, кепкування.

Народні уявлення підтверджують, що формування дитини залежить від її особистих зусиль та оточення (дитячих громад, «дорослої культури», школи). Тому в народі забезпечується плекання педагогічних талантів, здібних осіб, котрі відмінно володіли мудрістю так званого пестувального мистецтва. Першою природною (народною) вихователкою була й залишається мати. Тобто саме батьки є провідниками народної культури, від яких діти отримують перші знання про рідну мову, моральні закони, звичаї. Впливовими у вихованні завжди були такі «природні педагоги», як бабуся, дідусь, люди старшого покоління, навчені життєвим досвідом. Першими вчительками є няньки (пестунки), які відмінно знали дитячу психологію. Діти любили спілкуватися з ними, виконувати їхні вказівки й доручення, любили перебувати серед природи з нянею, де вона цікаво й доступно розкривала малюкам таємниці довкілля, історичне минуле рідного народу. Їхня педагогічна мудрість була надзвичайною [5, с. 45]. Народній педагогіці відомі також «дитячі пастухи». Вони відвідували сільські школи, влаштовували ігри, розваги дітей. Це самовіддані вихователі, які вчили дітей тому, чому не вчила школа. Із таких представників селянства походили педагоги – ентузіасти, які були сполучною ланкою між народною й науковою педагогікою [10].

Висновки. Отож, українське народне дитинознавство можемо розглядати як галузь знань про дитину, що синтезує різноманітні підходи до проблем дитинства та поглиблює розуміння його як певного цілісного культурного феномену. Як комплексна система воно об'єднує такі складові елементи: народну філософію, народну психологію, народну медицину, народну соціологію та народну педагогіку.

На нашу думку, варто виокремити з «народної скарбниці» педагогічні ідеї, прогресивні здобутки та погодити їх з досягненнями сучасної науки. Це дасть змогу інтегрувати відомості та уявлення про дитину, які можна б було використати у навчально-виховному процесі закладів вищої освіти для удосконалення підготовки педагогічних фахівців. Власне ці питання й окреслюють перспективи подальших розвідок.

Список використаних джерел та літератури

1. Кон И. С. Ребенок и общество / И. С. Кон. – М. : Академия, 2003. – 336 с.
2. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський; обробив З. Кузеля; гол. ред. В. Куценко. – К. : Либідь, 2006. – 256 с.
3. Чижевський Д. І. Нариси з історії філософії на Україні / Д. І. Чижевський. – К., 1992. – С. 17–23. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph03.htm>
4. Фельдштейн Д. И. Мир Детства в современном мире (проблемы и задачи исследования) / Д. И. Фельдштейн. – М. ; Воронеж : МПСУ : Модек, 2013. – 335 с.
5. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство / Мирослав Гнатович Стельмахович. – К. : Знання України, 1991. – 48 с.
6. Стельмахович М. Г. Народнопедagogічні погляди на дитину / Мирослав Гнатович Стельмахович // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 5. – С. 18–25.
7. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / Мирослав Гнатович Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с.
8. Струманський В. Педагогіка народно-побутового життя української людності / В. Струманський // Рідна школа. – 1996. – № 9. – С. 31–50.
9. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. / Володимир Андрійович Мосіяшенко. – Суми : Університетська книга, 2005. – 176 с.
10. Про Україну: скарбниця українського народу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://about-ukraine.com/category/svitoglyad/narodni-znannya/>

11. Плавюк В. С. Приповідки або Українсько-народня філософія / В. С. Плавюк. – Едмонтон : Алберта, 1946. – 355 с.
12. Побірченко Н. С. Національний характер образу дитинства в художній спадщині письменників-просвітителів II половини XIX ст. / Н. С. Побірченко // Педагогічний дискурс. – 2012. – Вип. 11. – С. 235–240.
13. Дарміць Р. Народні гігієнічні знання і повір'я, пов'язані з народженням і вихованням дитини (за матеріалами з сільського побуту Карпат) / Р. Дарміць // Вісник Львівського університету: сер. : Исторична . – 2012 . – Вип. 47 . – С. 123–141.
14. Стягунова О. О. Українська народна педагогіка як поліфункціональна багаторівнева виховна система / О. О. Стягунова // Зб. наук. пр. Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 3. – С. 162–167.
15. Євтух В. Б. Етнопедагогіка: навч. посіб. / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич, Н. М. Дем'яненко, В. В. Чепак – Ч. I. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 149 с.

Анна Васильевна Федорович,
кандидат педагогических наук, доцент,
докторант кафедры общей педагогики
та дошкольного образования
Дрогобычского государственного
педагогического университета
имени Ивана Франко,
e-mail: f_anna_v@ukr.net

СОСТАВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ УКРАИНСКОГО НАРОДНОГО ДЕТОВЕДЕНИЯ

В статье рассматривается детоведение как отрасль знаний украинского народа о ребенке, способная синтезировать существующие подходы к проблемам детства, углубить понимание его как определенного целостного культурного феномена, интегрировать сведения и представления, которые можно было бы использовать в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений; обосновывается сущность науки через компоненты народных философии, психологии, медицины, социологии и педагогики; акцентируется, что народная педагогика является полифункциональным, объединяющим элементом народных знаний о ребенке, ведь ее принципы и средства присущи педологии.

Ключевые слова: ребенок, детство, детоведение, науки о ребенке, народные знания, народная педагогика.

Anna Fedorovych,
Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Doctoral Student of the General Education
and Early Childhood Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
e-mail: f_anna_v@ukr.net

COMPONENT ELEMENTS OF UKRAINIAN FOLK CHILDLARNING

Introduction. *Ukrainian folk pedagogy represents the looks of our ancestors and contemporaries to the children as the future of nation. By an empiric, intuitional way through centuries experience the folk pedagogical discipline and persuasions is passed from generation to generation and are inalienable part of our spiritual culture. Rethinking of achievements of folk pedagogy, combination of them with scientific predetermines the origin of modern ideas about a child, facilities and terms of her successful development for the sake of the use in native educator practice.*

Purpose. *Despite of many scientific works, folk knowledge of child (childdlearning) remains scantily explored as an integral, well-organized, associate, interdependent system. Its structure that takes into account various knowledge about a child needs an analysis.*

Methods. *Analysis and synthesis, systematization and generalization of the theoretical data presented in scientific literature; supervision, conversations.*

Results. *Folk childdlearning are the sum of psychological and pedagogical knowing, that expose terms and motive forces of ontogenesis of human internals on the stage of childhood, conformity to law of motion of physiology sensory, emotional, volitional and cognitive processes. This science presents traditional looks to age-old development of children, studies a person from birth to passing to adult life. In folk knowledge of child are tracing clear co-operation of philosophical, psychological, medical and sociological knowledge about a child.*

The unifying, multifunctional, multilevel element of this system of folk knowledge is pedagogy, that aims to grasp the inner world of child, create the proper terms for her scalene harmonious development. Principles of folk education (natural conformity, cultural conformity, activity and imitateness of pupil, unity of studies and education, copulas with life of native people), inherent pedagogy, give an opportunity to prepare a pupil to active life, labour activity, conscientious implementation of public debts.

A table of contents and facilities of folk pedagogy are base on folk attitude, mentality of Ukrainians, features of the «Ukrainian soul», folk culture. It is propagandize love and humane attitude toward children, it follows that to spare the proper attention, give warm and caress. The tasks of education in people are usually outlined by the differences of the articles and determined by that child can and able to do. Methods and facilities of influence change depending on the level of development, maintenance of educator activity broadens and embraces: caring about a health (physical education), transmission of knowledge (mental education), labour abilities and skills, training to organization of domestic way of life, providing of professional awareness in certain industry of production (labour education), preparation to domestic life (domestic education), forming of the spiritual world, moral consciousness (moral education), aesthetic attitude toward reality, emotional feeling (aesthetic education).

Originality. *Childlearning as science is grounded through such components: folk philosophy, folk psychology, ethnomedicine, folk sociology and folk pedagogy. Accented, that folk pedagogy is the well-organized system of folk knowing about a child.*

Conclusion. *Ukrainian folk childlearning can examine as an area of knowing about a child that synthesizes the various going near the problems of childhood and deepens understanding of him as the certain integral cultural phenomenon. To our opinion, it costs to distinguish pedagogical ideas from a «folk treasury», progressive achievements and to co-ordinate them with the achievements of modern science. It will give an opportunity to integrate information and ideas about a child, that would be used in the educational-educator process of establishments of higher education for the improvement of preparation of pedagogical specialists.*

Keywords: *child, childhood, childlearning (knowledge of child), sciences about a child, folk knowing, folk pedagogy.*

References

1. Kon Y.S. Rebenok i obshchestvo / Y.S. Kon. – M. : Akademiya, 2003. – 336 s.
2. Hrushevskiy M. Dytna u zvychaiakh i viruvanniakh ukrainskoho narodu / Marko Hrushevskiy; obrobyv Z. Kuzelia; gol. red. V. Kutsenko. – K. : Lybid, 2006. – 256 s.
3. Chyzhevskiy D.I. Narysy z istorii filosofii na Ukraini / D.I. Chyzhevskiy. – K., 1992. – S. 17 – 23.
4. Feldshtein D.Y. Mir Detstva v sovremennom mire (problemy i zadachi issledovaniya) / D.Y. Feldshtein. – M.; Voronezh : MPSU : Modek, 2013. – 335 s.
5. Stelmakhovych M.H. Narodne dytynoznavstvo / Myroslav Hnatovych Stelmakhovych. – K. : Znannia Ukrainy, 1991. – 48 s.
6. Stelmakhovych M.H. Narodnopedahohichni pohiady na dytnu / Myroslav Hnatovych Stelmakhovych // Narodna tvorchist ta etnografii. – 1989. – No. 5. – S. 18 – 25.
7. Stelmakhovych M.H. Ukrainska narodna pedahohika / Myroslav Hnatovych Stelmakhovych. – K. : IZMN, 1997. – 232 s.
8. Strumanskyi V. Pedahohika narodno-pobutovoho zhyttia ukrainskoi liudnosti / V. Strumanskyi // Ridna shkola. – 1996. – No. 9. – S. 31 – 50.
9. Mosiiashenko V.A. Ukrainska etnopedahohika : navch. posib. / Volodymyr Andriiovych Mosiiashenko. – Sumy : Universytetska knyha, 2005. – 176 s.
10. Pro Ukrainu: skarbnytsia ukrainskoho narodu. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://about-ukraine.com/category/svitoglyad/narodni-znannya/>
11. Plaviuk V.S. Prypovidky abo Ukrainsko-narodnia filosofii / V.S. Plaviuk. – Edmonton : Alberta, 1946. – 355 s.
12. Pobirchenko N.S. Natsionalnyi kharakter obrazu dytynstva v khudozhnii spadshchyni pysmennykiv-prosvityteliv II polovyny XIX st. / N.S. Pobirchenko // Pedahohichni dyskurs. – 2012. – Vyp. 11. – S. 235 – 240.
13. Darmits R. Narodni hihienichni znannia i poviria, poviazani z narodzhenniam i vykhovanniam dytny (za materialamy z silskoho pobutu Karpat) / R. Darmits // Visnyk Lvivskoho universytetu: ser. : Historychna. – 2012. – Vyp. 47. – S. 123 – 141.
14. Stiahunova O.O. Ukrayinska narodna pedahohika yak polifunktsionalna bahatorivneva vykhovna systema / O.O. Stiahunova // Zb. nauk. pr. Khmelnytskoho instytutu socialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina». – 2011. – No. 3. – S. 162 – 167.
15. Yevtukh V.B. Etnopedahohika: navch. posib. / Yevtukh V.B., Marushkevych A.A., Demianenko N.M., Chepak V.V. – Ch. I. – K. : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2003. – 149 s.

Отримано редакцією 13.10.2017 р.